

צבא בלא כבודתו ואפסנייתו אבד¹

אבי קובר

עמיצור אילן, אמברגו, עוצמה והכרעה במלחמת תש"ח, מערכות, משרד הבטחון,
תל-אביב 1995, 330 עמודים

מחבר הספר, עמיצור אילן, מעיד על ספרו כי הוא מהווה 'מחקר בין-תחומי של לוגיסטיקה צבאית ויחסים בין-לאומיים'. במרכז הספר עומד 'הסיוע הצבאי החיצוני, שהוגש, או שנמנע, מן הצדדים הלוחמים בארץ-ישראל במלחמת תש"ח' (עמ' 9). טיעונו העיקרי של אילן הוא שיכולת עמידתם הדלה של הצבאות הערביים במערכה נגד צה"ל נבעה במידה מכרעת מהעובדה שהבריטים העדיפו לקיים את השותפות האסטרטגית בינם לבין ארצות-הברית במסגרת המאבק נגד סטלין, ולפיכך הקפידו על האמברגו שהטילו על הצדדים הלוחמים במקום למלא את התחייבותם לסייע לערבים. ישראל, לעומת זאת, טוען אילן, רכשה אמצעי לחימה בדרך לקטנית ממקורות מגוונים. לדעתו, האמצעים הללו, שהגיעו לידי ישראל בשלב מוקדם של המלחמה, מילאו תפקיד מכריע בכלימת המתקפה הערבית הכוללת בשלושת השבועות הראשונים שלאחר פלישת הערבים לארץ-ישראל, והעניקו לצה"ל יכולת התקפית מיד לאחר מכן. כמו-כן, טוען אילן, אמצעי הלחימה הללו סייעו לצה"ל בקרבות 'עשרת הימים' ביולי. אילן סבור כי רכישותיה הלגאליות והבלתי-לגאליות של ישראל במהלך המלחמה תרמו תרומה חשובה ליתרון הגדול שהשיג צה"ל על צבאות ערב בעתודות ובמקורות אספקה של תחמושת ושל ציוד צבאי, בעיקר לנוכח משטר האמברגו הבין-לאומי. עם זאת, אילן ממעיט מערך תרומתו של הרכש הישראלי להכרעה שהושגה בשלבים המאוחרים של המלחמה, והוא גם ממעיט מערך הסיוע שהעניקה צ'כיה לישראל. לטענתו, תרומתו של סיוע זה באה לידי ביטוי בשלב קריטי מוקדם של המלחמה, במשלוחים של הנשק הקל והמקלעים הבינוניים ושל עתודות התחמושת לנשק זה. מטוסי הקרב הראשונים שויבאו מצ'כיה אכזבו באיכותם, והמשלוח השני איחר את מועד ההכרעה.

מחקרו של אילן אינו הראשון העוסק בשאלת האמברגו, וכבר לפני שפורסם היה ברור שהאמברגו שהטילו מעצמות המערב על הצדדים היריבים במלחמת העצמאות

1. ס' טסו, חכמת המלחמה, תל-אביב 1988, עמ' 45.

פעל לטובת הצד היהודי. עם זאת, במחקר זה גדון הנושא באופן כולל, מעמיק ומפורט הרבה יותר מאשר במחקרים האחרים, והדיון בו תורם רבות להארת הקשר שבין האמברגו לבין צמתים מרכזיים בתהליך שהוביל להכרעה הצבאית במלחמת העצמאות. המחקר נסמך על שפע מקורות, ורבות מן המסקנות שלו משכנעות. הוא גם כתוב בצורה עניינית ובהירה, וקל ונוח לקוראו.

מחקרו של אילן נערך כחסות מחלקת ההיסטוריה של צה"ל, שבשנים האחרונות אימצה מדיניות של תמיכה במחקרים של חוקרים שאינם נמנים עם סגל הקבע של הצבא, כמו מחקרו של מוטי גולני, שחקר את מלחמת סיני.² עובדה זו והרמה המקצועית הגבוהה של מחקרים אלו מעידות על בגרות רבה בדרך שבה מטפל הממסד בהיסטוריה הצבאית של ישראל. זהו עוד ציון דרך בתהליך אטי אך עקבי של השתחררות מכבלי ההיסטוריה בעלת הסממנים של היסטוריה מגויסת, ומכתיבה שהושפעה ממשקעים אישיים וקולקטיביים - גם אם תהליך זה אינו משוחרר מאילוצים ומקשיים, כזכור מן ההדים שעורר מחקרו של גולני. מחקרו של אילן מוכיח שניתן לערוך מחקר כזה גם בלא לעורר אנטגוניזם, ובלא להיות מחויבים - ולו באופן נסתר - לכתיבת היסטוריה 'חדשה' או 'אחרת'.

האמברגו במכלול הגורמים להישגים הצבאיים בתש"ח

אילן מציג את האמברגו כגורם בעל תרומה מכרעת להישג הצבאי של ישראל במלחמת העצמאות, ומונה עמו כאחראים להישג הזה שני גורמים נוספים: כשלונם של הערבים במימוש עקרונות מלחמה בסיסיים, ועדיפותם הכמותית והאיכותית של כוחות החי"ר של צה"ל. בהקשר הזה מתעוררות שתי בעיות: ראשית, בספר המתמקד בנושא האמברגו אי אפשר לדון ברצינות בגורמים כבדי משקל אחרים שהשפיעו על ההכרעה הצבאית. במקום להזכיר את שני הגורמים הללו בהקדמה ולהימנע מלדון בהם בהמשך, מזכיר אותם המחבר פה ושם לאורך הספר. התוצאה היא עיסוק שטחי בכל מה שאינו קשור לאמברגו; שנית, דיון בגורמים נוספים שהובילו להכרעה הצבאית במלחמת העצמאות מעורר את השאלה מדוע בהר המחבר לדון דווקא בגורמים אלו, ומה היתה השפעתם היחסית על תוצאות המלחמה.³ אילן אינו עוסק, למשל, בהתפרקותה של הקואליציה הערבית שנלחמה נגד ישראל - גורם שהיתה לו השפעה מרכזית על יחסי הכוחות במלחמה. שהרי הקרע שנוצר בקואליציה הערבית, בהצטרפו אל השפעות האמברגו על יכולתה הצבאית של ירדן ואל הכשלונות הצבאיים של הירדנים בוירת לוד-רמלה, וכמו-כן השפעתם של מגעים מדיניים שיוזמו מנהיגי היישוב והמדינה עם ירדן לפני המלחמה ובמהלכה - כל אלה הביאו לפרישתה של ירדן מן המלחמה בשלבים המכריעים שלה.

2. מ' גולני, תהיה מלחמה בקיץ...: ישראל בדרך אל מלחמת סיני, 1955-1956, תל-אביב 1977.

3. א' קובר, הכרעה: הכרעה צבאית במלחמות ישראל-ערב, 1948-1982, תל-אביב 1995.

יתרה מזו, ההכרעה הצבאית הישראלית הושגה בראש ובראשונה בזכות הדוקטרינה האסטרטגית והאופרטיבית שאימצה ישראל ובזכות הדרך המוצלחת שבה ניהלה את המלחמה. הדוקטרינה התבססה על שילוב בין 'מכפילי כוח', שהמרכזיים שבהם היו התקפה, גישה עקיפה, ריכוז הכוח, לחימה בקווים פנימיים מבחינה אסטרטגית וחיצוניים מבחינה אופרטיבית, ויסוד של מחץ.⁴ אילן מזכיר אחדים מן הגורמים הללו תחת הכותרת 'עקרונות המלחמה', מושג שכבר מזמן אין מבינים אותו כפשוטו. אחד הביטויים של ההישגים הישראליים בשדה הקרב היה יחסי השחיקה בין הצדדים. אם בתחום יחסי הכוחות לא היה מצבה של ישראל גרוע (ראה להלן), הרי שבתחום יחסי השחיקה הוא היה מצוין: ישראל נהנתה מיחסי שחיקה של יותר מ-5:1 לטובתה בכוח אדם,⁵ ולעובדה זו היתה השפעה - ולו מוגבלת - גם על יחסי הכוחות.

היסטוריה ותאוריה

כהיסטוריון אין אילן מחויב להשתמש בכלים תאורטיים. מחקרו גם אינו מתיימר להיות בעל משמעות תאורטית, שתסייע בניתוח הבעיה שבה עוסק ספרו, ובכל זאת, הוא בוחר להשתמש בכלים תאורטיים. אילן רואה באמברגו מכשיר של מדיניות חוץ, מבחין בין סוגי אמברגו, ומנסה לנתח את הבעייתיות הכרוכה בהפעלתו. נסיונו זה עולה בקנה אחד עם מגמה שהתחזקה בשנים האחרונות, של צמצום הפערים בין דפוסי המחקר המאפיינים מדעני חברה לאלה המאפיינים היסטוריונים. היסטוריונים רבים מעבר מכירים בערך שנודע לשימוש במושגים ובכלים תאורטיים, ואילו במדעי החברה קיימת כבר שנים רבות נטייה להבטיח בסיס אמפירי רחב ומפורט ככל האפשר למודלים התאורטיים. ואולם, נראה כי במקרה הזה הניסיון להשתמש בתאוריה היה במידה רבה בעוכרי המחקר. הדיון התאורטי אינו ממצה ואינו נשען על מסה קריטית של ספרות תאורטית רלוונטית. דומה שלפחות מנקודת מבטם של אותם מדעני החברה המתמצאים בנושאים התאורטיים שבהם עוסק אילן, הדרך שבה הוא עורך את דיונו התאורטי יש בה כדי לפגום במחקר, שמבחינה אמפירית דווקא נראה מבוסס היטב, ושדן בהיבטים המגוונים של הבעיה. להלן כמה דוגמאות לבעיות העולות מן הדיון התאורטי.

א. היבטים תועלתניים, היבטים נורמטיביים והקשר ביניהם

אילן רואה באמברגו מכשיר של מדיניות חוץ. ואולם, הוא אינו נדרש להבחנה בין ההיבטים התועלתניים להיבטים הנורמטיביים של הטלת אמברגו. ככלל, יש הבדל בין הטלת אמברגו משיקולי ביטחון קיבוצי ובין הטלת אמברגו ביוזמתו של שחקן יחיד או של קואליציית שחקנים, מטעמי ריאלי-פוליטיק - ומומלץ שלא להכניס לסל אחד מערכות שיקולים שונות זו מזו. רעיונות של ביטחון קיבוצי כשלו בעבר, כיוון שהיו

4. לפירוס גורמי ההכרעה ראה שם.

5. שם, עמ' 200.

כרוכים בהנחה המוטעית שמדינות נוהגות גם על-פי שיקולים מוסריים ומסוגלות לשתף פעולה ביניהן בענייני ביטחון הנוגעים לכלל, גם אם אין בכך כדי לשרת את האינטרסים הפרטיים הישירים שלהן.⁶ דוגמה לכך היא כשלונו של חבר הלאומים בנסיונותיו לפתור את משבר איטליה-אתיופיה. כמו-כן, ניתן להניח כי הסנקציות שהטילה מועצת הביטחון של האו"ם על עיראק באוגוסט 1990 לא היו נאכפות בעילות אלמלא עמדו מאחורי הנורמה של כיבוד השלמות הטריטוריאלית של מדינות (במקרה הזה כוונת) האינטרסים המערביים בתחום הנפט והאינטרסים האמריקניים האחרים באזור.

אמברגו יכול להיות גם ביטוי של בקרת נשק, או במילים אחרות - ניסיון לחזק את היציבות במערכת הבין-לאומית, בתת-מערכת אזורית או ביחסים בילטרליים, בין השאר באמצעות טיפול בגורמים המערערים את היציבות, ובהם מירוצי חימוש; כזה היה המקרה של 'ההצהרה המשולשת' של מעצמות המערב ממאי 1950. במקרים כאלה מדובר בשילוב בין היבטים נורמטיביים להיבטים תועלתניים. אמנם, במקרה של מלחמת תש"ח שלטו בכיפה שיקולים תועלתניים, אך כאשר פותחים בדיון תאורטי יש לראות את התמונה בשלמותה.

אילן, שגישתו הבסיסית היא ריאליסטית ולא נורמטיבית, צודק בהציגו את האמברגו כאמצעי שקל יחסית להשתמש בו - כיוון שאין מדובר בשימוש בכוח הלכה למעשה - אך גם קל יחסית לעקוף אותו, כיוון שהוא מותנה בהסכמה בין קשת רחבה של מדינות, שרק שיתוף פעולה ביניהן יהפוך אותו לאפקטיבי. אכן, שיתוף פעולה במערכת בין-לאומית אנרכית הוא היוצא מן הכלל ולא הכלל, ובשונה מענייני כלכלה, כשמדובר בענייני ביטחון, כמו במקרה של תש"ח, הסיכויים לשיתוף פעולה הם קטנים בהרבה.

6. גישת הביטחון הקיבוצי אמנם רואה בעוצמה הצבאית עובדת חיים נתונה, אך היא גורסת כי אין לסמוך על כך שהיציבות הבין-לאומית תישמר באמצעות מאון כוחות שימנע מלחמה, אלא יש לקדם את היציבות בעולם, שבו העוצמה הצבאית היא גורם מרכזי, בדרך של בניית מסגרות שיעסקו בשיתוף פעולה למען שמירת השלום. חוסר המציאותיות של רעיון הביטחון הקיבוצי נעוץ בכך שהוא כרוך בויתור משמעותי של המדינה על היסמכותה הבלעדית על השימוש בעוצמתה הצבאית ועל מימוש האינטרסים הלאומיים הפרטיים שלה, מתוך התחשבות בצורכי הביטחון של הקהילה הבין-לאומית כולה, ותוך כדי נקיטת מדיניות של שיתוף פעולה למען קידומם. בבסיסן של השקפות כאלה עומדות נורמות הזרות לראליזם המדיני: האחת - ששינוי הסטטוס-קוו בדרך של שימוש בכוח אינו לגיטימי; השנייה - שיש לספל במשותף בריון מדינות שאינן נוהגות על-פי הנורמה הזאת, ומאיימות במלחמה או פותחות בה; והנורמה השלישית - שיש לתת אמון בנכונותן של מדינות אחרות לבוא לעזרת מדינות שכלפיהן מופנה תוקפנות. הניסיון ההיסטורי מלמד כי מה שנתפס בעבר כהצלחה של רעיון הביטחון הקיבוצי לא היה אלא שיתוף-פעולה קואליציוני, שנשען ביסודו על אינטרסים לאומיים, כמו במקרה של הקואליציות המערביות במלחמת קוריאה או במלחמת המפרץ (1991). לביקורת על גישת הביטחון הקיבוצי ולסקירת ספרות בנושא ראה: J. J. Mearsheimer, "The False Promise of International Institutions", *International Security*, 19, 3 (Winter 1994/5)

ב. סוגי אמברגו

אילן מונה שני סוגים של אמברגו – 'אוכף' ו'שווינוי/מנטרל'. בחלוקה זו יש כדי לטשטש את ההבחנה בין מסרת האמברגו לבין אופן יישומו כקריטריונים למיונם ולסיווגם של גילויי אמברגו. באשר לקריטריון המטרה, ניתן למנות שלושה סוגי אמברגו:

א. אמברגו המוטל במטרה למנוע התנהגות בלתי רצויה, קרי הרתעה (deterrence). אילן נוטה לראות במטרה ההרתעתית של האמברגו תופעה יוצאת דופן, אולם הוא עצמו מזכיר את המקרה של האמברגו שהטיל האו"ם על עיראק באוגוסט 1990, וזכור גם המקרה של האמברגו שהטילה צרפת על ישראל במאי 1967 במטרה להשפיע על מערכת השיקולים שלה לפני פרוץ מלחמה.

ב. אמברגו המוטל לצורכי אכיפה (compellence), כלומר, כדי להפסיק מהלך שכבר הוחל בו, ואפילו כדי להחזיר את הנוקט מהלך זה לנקודת ההתחלה, ובמילים אחרות – כדי למחוק את תוצאותיו. זהו סוג של אמברגו שאילן מדגישו, והוא זכור מן המקרים – הנזכרים בספר – של פלישת איטליה לאתיופיה או של פלישת עיראק לכווית.

ג. אמברגו לצורכי ענישה (punishment), שיש בו יסודות של אכיפה והרתעה גם יחד, כמו במקרה של האמברגו שהטילו מדינות ערב על ייצוא נפט למדינות שתמכו בישראל במלחמת יום הכיפורים. אילן מזכיר את האירוע, אך אינו רואה באמברגו לצורכי ענישה סוג נפרד.

במונח אמברגו 'שווינוי' מתכוון אילן לאופן היישום של האמברגו בכלל, ולמידת הסימטריה שבהטלתו וכן למידת האפקטיביות שלו, הנגזרת מכך, בפרט. דומה שמוטב היה אילו נמנע אילן מלהציג את האמברגו 'השווינוי' כסוג חלופי לאמברגו 'האוכף' מבחינת המטרה. כמו־כן, אולי עדיף היה לו נמנע אילן מלהשתמש במושג אמברגו 'מנטרל' כשם נרדף לאמברגו 'שווינוי', שכן בכך יש כדי לטשטש את ההבדל בין מטרה לאמצעי. מכל מקום, יצוין כי אמברגו סימטרי־להלכה איננו בהכרח אמברגו סימטרי־למעשה, כפי שהוכיח המקרה של האמברגו 'השווינוי' שהטילה ארצות־הברית על הודו ועל פקיסטן במלחמתן ב־1975. בעניין זה צודק אילן בקבעו כי קשה לנהוג באופן שווה בצדדים בעלי נתונים שונים.

המחבר אינו מפתח דיון בעניין הקשר שבין התלות – הרבה או המעטה – של המדינה במטילת האמברגו או בין אורכה של המלחמה, מזה, ובין האפקטיביות של האמברגו, מזה. לדוגמה, במקרה של מלחמת תש"ח, מידת תלותן של מדינות ערב בבריטניה היתה שונה מזו של ישראל בברית־המועצות, ולכן האפקטיביות של האמברגו בכל אחד מן המקרים היתה שונה. גם במקרה של העימות בין הודו לפקיסטן, שנזכר לעיל, לא היתה הודו תלויה בארצות־הברית באותה מידה שפקיסטן היתה תלויה בה.

ג. יחסי כוחות

הקושי הטמון במושג 'יחסי כוחות' נדון בהרחבה בספרות התאורטית. למי שמכיר ולו

חלק מספרות זו, הדיון הקצר של אילן במידת היכולת לשקף יחסי כוחות באמצעות ספירה של אמצעי לחימה הוא כמעט טריוויאלי. מורכבותו של המושג, חוסר האפשרות למדוד איכות, האפקט הסינרגטי של מסגרות צבאיות – היבטים אלה ואחרים הם כה ידועים לעוסקים בתחום, חוקרים כאנשי מעשה, עד כי מומחים כבר מזמן אימצו גישה סקפטית באשר ליכולת למדוד יחסי כוחות, כמו גם גישה ביקורתית ל'חוקי אצבע' כמו חוק ה-3:1. כיום מכירים כמעט הכול בעובדה שאי אפשר להעריך את יחסי הכוחות האמתיים בין כוחות צבאיים עד המפגש הצבאי המעשי ביניהם.⁷

עם זאת, המסקנה העיקרית העולה ממחקרו של אילן באשר ליחסי הכוחות בתש"ח היא משכנעת: בזכות האמברגו, שהיה סימטרי להלכה אך א-סימטרי למעשה, הצליחה ישראל להביא לידי ביטוי את עדיפותה בכוחות חי"ר, ולאזן את נחיתותה במערכות נשק. זוהי גם מסקנתו של מחקר נוסף שפורסם באותה השנה,⁸ אם כי לא סוגיה זו היא שעמדה במרכזו, והוא לא דן בה לעומקה כשם שעשה אילן.

מוזמן הפלישה ועד ההפוגה הראשונה נהנתה ישראל מעדיפות כמותית בעוצבות חי"ר, אך סבלה ממחסור חמור במערכות נשק – בארטילריה, שריון וכוח אווירי – וגם בנשק אישי, מחלקתי וגדודי. בייחוד הורגש המחסור בנשק נ"ט ונ"מ בכמות מספקת. בעקבות זאת היתה עוצמת האש הישראלית נחותה. בים היתה נחיתותה של ישראל מוחלטת, הן כמותית והן איכותית. ואולם, משהגיע הרכש מאירופה, מארצות הברית וממקומות אחרים חלו שינויים ביחסי הכוחות: הושג איזון כמותי בשריון ובארטילריה והשתפרו יחסי הכוחות האוויריים. בצד הערבי חל גידול במסגרות היבשתיות, שהוקצו למלחמה בישראל, וכך, בעוד ישראל מצמצמת את הפערים בהגדילה את כמות הנשק הקיבוצי (מערכות הנשק), צמצמו הערבים את נחיתותם הכמותית בכוחות חי"ר. תמונת המצב הזאת השתקפה בדוח שהעבירו ראשי המטות

7. ראה לדוגמה: סא"ל יצחק, 'ובקש הוכמה וחשבון', בתוך: צ' עופר וא' קובר (עורכים), איכות וכמות: דילמות בבניין הכוח הצבאי, תל-אביב 1985, עמ' 31-54; א' פרידור, 'היכולת למדוד עוצמת צבאית', שם, עמ' 55-70; 'הרכבי', 'עוצמה וניצחון בראי הכמות והאיכות', שם, עמ' 71-78. בארצות-הברית הנושא נדון בעיקר בהקשר של יחסי הכוחות באירופה בשלהי המלחמה הקרה. ראה: E. A. Cohen, 'Toward Better Net Assessment: Rethinking European Conventional Balance', *International Security*, 13, 1 (Summer 1988); B. R. Posen, 'Measuring the European Conventional Balance: Coping with Complexity in Threat Assessment', *International Security*, 9, 3 (Winter 1984/85); J. J. Mearsheimer, 'Assessing the Conventional Balance: The 3:1 Rule and Its Critics', *International Security*, 13, 4 (Spring 1989); idem, 'Why the Soviets Can't Win Quickly in Central Europe', *International Security*, 7, 1 (Summer 1982); J. M. Epstein, 'Dynamic Analysis and the Conventional Balance in Europe', *International Security*, 12, 4 (Spring 1988); idem, 'The 3:1 Rule, the Adaptive Dynamic Model, and the Future of Security Studies', *International Security*, 13, 4 (Spring 1989).

8. קובר, הכרעה, עמ' 201-204.

הערבים לוועדה המדינית של הליגה הערבית בנובמבר 1948. על-פי דוח זה, בשלב זה של המלחמה נהנו כוחות צה"ל מעדיפות כמותית כללית על הצד הערבי ומעדיפות בחימוש, מלבד בתחום הארטילריה - בתחום זה עדיין היתה לערבים עדיפות בכלי נשק, אך הם לא יכלו ליהנות ממנה שכן לא היתה בידם תחמושת מספקת.⁹

לקראת סוף המלחמה השיגו הערבים עדיפות במסגרות יבשתיות. לרשותם עמדו 18 צוותי קרב חטיבתיים מוגברים, ולא לה נוספו כוחות שריון, ארטילריה וחמש טייסות קרב. לצה"ל, לעומת זאת, היו 12 חטיבות בלבד, שכללו כוחות שריון וארטילריה וכוח אווירי בסדר גודל של שתי טייסות מבצעיות. ואולם, העדיפות הכמותית הכללית הושתה לערבים לא באה לידי ביטוי במערכות ובמבצעים המכריעים, וזאת בזכות האסטרטגיה של ריכוז הכוח שנקטה ישראל. יש לציין כי ריכוז הכוח בחזית המצרית התאפשר בזכות פרישת ירדן מן המלחמה. במבצעים המכריעים השיג צה"ל שוויון כוחות בינו לבין הכוחות הערביים (במבצעים 'ואב' ו'חורב'), ואפילו עדיפות קלה (במבצע 'חירם' - 1:3:1).¹⁰

בספרו מציג אילן את סדר הכוחות בחזית ארץ-ישראל בסוף מאי 1948 (טבלה 4). חבל שלא הביא טבלה עם נתונים על שלהי המלחמה, שממנה ניתן היה לגזור את השינויים שחלו במהלכה. אילן מפרז בהגדרו את מצב החימוש של ישראל בשלביה הראשונים של המלחמה כ'נואש' (עמ' 166). הוא עצמו מתקן תיאור זה בכתבו במקום אחר (עמ' 240) דווקא על 'נתוני פתיחה משופרים' של ישראל, שאפשרו לה ליצור 'פער עוצמה צבאית'.

ד. המערכת הבין-לאומית (הסדר הבין-לאומי)

מחקרו של אילן מפרך את קביעתו שלו, ש'הניסיון הבין-לאומי אחרי מלחמת העולם מלמד, שהמעצמות הגדולות, בשיתוף עם האו"ם, מסוגלות להטיל ולאכוף אמברגו יעיל' (עמ' 239). דומה שניתן לזהות מעין פרדוקס, והוא שדווקא במהלך המלחמה הקרה, בתקופה שבה היה למעצמות מסוימות אינטרס להטיל ולאכוף אמברגו, הסיכוי לאכוף אותו ביעילות היה קטן, כיוון שמעצמה יריבה או מעצמות יריבות סיעו בעקיפתו; לעומת זאת, דווקא כאשר התפוגגה היריבות הבין-גושתית, נוצרו התנאים הנוחים להטלת אמברגו ולאכיפתו מתוך שיתוף פעולה בין המעצמות האו"ם, כפי שהוכח בעת מלחמת המפרץ. מכל מקום, ראוי לשים לב לכך שהאו"ם, עם כל חשיבותו, משקף את יחסי העוצמה במערכת יותר משהוא מעצב אותם, והדברים נכונים כמעט באותה מידה הן בכל האמור בתקופת המלחמה הקרה והן בכל הנוגע לתקופה שלאחריה.

בתקופה שבה עוסק הספר הפכה המערכת הבין-לאומית להיות דו-קוטבית הדוקה, והיתה שרויה בשלביה הראשונים של המלחמה הקרה. אין להמעיט בחשיבות השפעתו

9. מאחורי הפרגוד: ועדה פרלמנטרית עיראקית על המלחמה בישראל, תל-אביב 1954, עמ'

של גורם זה על חקר המקרה הנדון בספר. בתנאים של יריבות בין־גושית חריפה קשה היה לצפות שהאמברגו יהיה מכשיר אפקטיבי. אילן מראה שבעלות־הברית המערביות, שדאגו לתאם ביניהן את מהלכיהן במגמה למנוע מצב שבו הן תמצאנה עצמן תומכות בצדדים יריבים - ארצות־הברית ביהודים וכריטניה בערבים - טעו בהמעטן ביכולתה של ברית־המועצות להשתלב בתמונה ולשבש את מהלכיהן. אילן נוטה לגמד את התפקיד שמילאה ברית־המועצות בזמן המלחמה ולהציג את הסיוע שקיבלה ישראל מן הגוש הסובייטי כמעין יוזמה צ'כית שלא נתקלה בהתנגדות סובייטית. פרשנות זו נראית בעייתית: ראשית, רצונם של הצ'כים להפיק תועלת כלכלית מן העסקה לא בהכרח סתר את האינטרס הסובייטי בה; שנית, המחבר עצמו מתאר בהרחבה את האינטרס הסובייטי להצר את רגלי המערב באמצעות תמיכה בצד היהודי, כמו גם את קשרי הצד הערבי עם בריטניה ואת הרדיפות שהיו מנת חלקם של הקומוניסטים במשטרים הערביים. הוא גם מתאר את התמיכה המדינית והצבאית שהושיטה ברית־המועצות לישראל בשלבי המלחמה הקריטיים, ומציין את העובדה שברית־המועצות גיהלה למעשה את ענייניה של צ'כיה. מכל אלה עולה המסקנה שהיריבות בין מעצמות־העל טמנה בחובה פוטנציאל של השגת חימוש בדרך חלופית. היהודים גברו על יריביהם בכוחם לנצל את המצב המבני הזה לטובתם, בנצלם את האינטרסים הסובייטיים והצ'כיים, שהיו אינטרסים משלימים ולא בהכרח משותפים.

ה. לוגיסטיקה כממד של אסטרטגיה

בספר, שעליו מעיד המחבר כי הוא מהווה מחקר על לוגיסטיקה צבאית, כדאי היה לדון, ולו בקצרה, בחשיבותה של הלוגיסטיקה במלחמה המודרנית. הלוגיסטיקה נמנית עם ממדי האסטרטגיה שמייקל האורד כינה אותם בשעתו 'הממדים הנשכחים': הממד הטכנולוגי, הממד החברתי והמדד הלוגיסטי. בעבר הרחוק יותר עמדו ממדים אלה בצל הממד האופרטיבי,¹¹ אך מאז השמיע האורד את טענתו השתנה המצב, ומשקלם של חלק מן הממדים הנשכחים גדל מאוד, עד כדי כך שכיום נוטים לעסוק בממד החברתי ובמדד הטכנולוגי לא פחות - ואולי אף יותר - מאשר בממד האופרטיבי. דומה שרק הממד הלוגיסטי נותר במעמדו הקודם, ושהפער בין חשיבותו הרבה באסטרטגיה המודרנית ובין העיסוק התאורטי בו רק גדל. פולר, וייוול וון־קרפלד נמנים עם ההוגים אשר קבלו על קיפוחו של הממד הלוגיסטי בספרות הצבאית, וחתרו להעניק לו את המקום הראוי לו, אם כי בהצלחה מוגבלת בלבד.¹² על הלוגיסטיקה כגורם המשפיע על המתרחש בשדה הקרב עברו תמורות מרחיקות־לכת במהלך השנים. בעבר הרחוק היא היתה מרכיב בעל חשיבות בעיקר

11. M. Howard, 'The Forgotten Dimensions of Strategy', *The Causes of Wars and Other Essays*, Cambridge, MA 1984, pp. 101-115

12. ב"ה לידל הארט, מחשבות על המלחמה, תל־אביב 1988, עמ' 108; מ' ון־קרפלד, מלחמה ותחזוקה, תל־אביב 1983, עמ' 236; A. Wavell, *Generals and Generalship*, London 1941, pp. 8-9

בהקשר הצר של תמיכה במאמץ הצבאי בשדה הקרב; במאה ה-19 החלה הלוגיסטיקה לקבל חשיבות גם בהקשר הלאומי והיתה לתנאי להצלחה במישור הצבאי (ראה כתביו של ההוגה הצבאי הימי מהן,¹³ ובמאה ה-20 הפכו מטרות לוגיסטיות ליעד - ואפילו ליעד מרכזי - לפגיעה, הן בשדה הקרב עצמו והן בעורף (ראה משנותיהם של לידל הארט, פולר, ודואה).¹⁴

לאחר המהפכה התעשייתית, ועוד יותר מכך - בעקבות הופעתן של מערכות הנשק במלחמת העולם הראשונה, הפכה הבעיה הלוגיסטית העיקרית מבעיה של אספקת מזון לבעיה של אספקת תחמושת ודלק.¹⁵ הלוגיסטיקה זכתה לחשיבות רבה מזו שהוקנתה לה בעבר, לא רק בהקשר של שדה הקרב הישיר, אלא גם בהקשר החורג ממנו. מלחמות כוללות ומתמשכות הפכו למבצעים לוגיסטיים גדולים ומורכבים. נדרשה היערכות לאומית כוללת, שמגמתה למצות את תשתית כוח האדם ואת התשתית הכלכלית והתעשייתית של המדינה כדי לבנות את הכוח הצבאי הנדרש למילוי מקום הציוד והלוחמים שנשחקו. התהליכים שהתרחשו על שולחנות המהנדסים ובאולמות הייצור התעשייתי, גיוסו והכשרתו של כוח אדם לוחם לקראת המלחמה ובמהלכה (במיוחד במלחמות ממושכות), ובמילים אחרות - גיוס האומה כולה לניהול המאמץ המלחמתי בשדה הקרב - כל אלה הפכו לעתים לבעלי חשיבות רבה יותר מן האירועים שהתרחשו בשדה הקרב הישיר. משהוכר בכך שניהול מוצלח של המלחמה בשדה הקרב בעידן המודרני תלוי לעתים קרובות במידת התמיכה שלה זוכה המאמץ בשדה הקרב מן הפוטנציאל הלוגיסטי הטמון בעורף, החלו להכיר גם בתפקיד הנכבד שממלאת הלוגיסטיקה בהכנות למלחמה ובניהולה.

אך גם בשדה הקרב עצמו גדל משקלה היחסי של הלוגיסטיקה בהשוואה למשקלן של 'השיניים המבצעיות' (החילות המסתערים). כיוון שמאז ראשית המאה ה-20 תפסו מערכות הנשק את מקום הנשק האישי וחשיבותו של התמרון גדלה ביחס לחשיבותה של האש, הפכה כאמור אספקת התחמושת והדלק לבעיה הלוגיסטית המרכזית בשדה הקרב, והאתגר העיקרי של הלוגיסטיקה הפך להיות התמיכה בתמרון ובהתקפה. זה שנים לא מעטות מתחזקת האש על חשבון התמרון, ורמתם הטכנולוגית של הצבאות עולה, לעתים באופן דרמטי. בעקבות זאת משתנים האתגרים הלוגיסטיים המסורתיים, ומן הלוגיסטיקה נדרשים כישורים טכנולוגיים גבוהים במיוחד.

בתקופה הנדונה בספר שלט עדיין הנשק האישי בשדה הקרב המורחב-תיכוני, והאתגר של התמיכה במאמץ התמרון היה מוגבל, כיוון שכוחות החי"ר היו הכוחות

13. א"ת מהן, השפעת העוצמה הימית על ההיסטוריה, 1660-1783, תל-אביב 1985.

14. לידל הארט, מחשבות על המלחמה; וראה גם: הנ"ל, אסטרטגיה של גישה עקיפה, תל-אביב 1956. פולר דיבר על הקשר שבין 'הכוחות המזוינים' לבין 'העוצמה הלאומית', ובין 'הצרכים הצבאיים' ל'תחזוקה הלאומית'. ראה אצל: 'י' ואלך, תורת צבאיות, תל-אביב 1977, עמ' 191. במרכז הגותו של ההוגה הצבאי האווירי דואה עמד רעיון הפגיעה במרכזי האוכלוסייה והכלכלה/לוגיסטיקה בעורף האויב. ראה: G. Douhet, *The Command of the Air*, London 1943

15. ון-קרפלד, מלחמה ותחזוקה, עמ' 236-242.

הדומינגטיים. במישור הלאומי, לעומת זאת, מדובר במקרה מובהק של מלחמה מודרנית, שהוכרעה במידה לא מבוטלת בזכות היכולות הלוגיסטיות של החברה והמדינה, אם כי כאן מדובר בלוגיסטיקה התומכת במאמץ בשדה הקרב, יותר מאשר בלוגיסטיקה המהווה מטרה לפגיעה ישירה.

סיכום

בספרו של אילן מצטיירת ישראל כמדינה שהצליחה להקים צבא סדיר ולהילחם מול צבאות סדירים למרות העובדה שבתחילת המלחמה לא היתה בעלת צבא סדיר ומודרני, אלא דווקא בעלת כוח צבאי דל, שאף לא היה מוכן למלחמה מבחינה דוקטרינרית; יתרה מזו - מן הספר עולה כי ישראל אימצה דפוסי פעולה של מלחמה מודרנית עוד יותר משאימצו אותם אויביה. המאמץ הצבאי בשדה הקרב ניוון ממעטפת פעילויות מדיניות, כלכליות ודמוגרפיות, שבעידן המודרני יש בהן כדי להתנות הצלחה צבאית. הגיוס הכללי של כוח האדם ביישוב, הסיוע בכסף ובכוח אדם שהוגש לישראל מן העם היהודי בתפוצות, גרעין התעשייה הצבאית ומנגנון רכש מסועף, שאף שהחל לפעול באיחור ניצל היטב את הפוטנציאל הטמון ביהודי התפוצות וביריבות הבין-גושית, כמו גם ניהולה הצבאי המוצלח של המלחמה - כל אלה יש בהם כדי להסביר את ההישג. ההתמודדות עם בעיית האמברגו היתה נדבך מרכזי של ההישג, ותרומתו של אילן לחקר הנושא היא חשובה ביותר.

המחקר מוביל את הקורא בו למסקנה הבלתי נמנעת, שאילו יכלה ישראל לבחור בין היעדר אמברגו לבין האמברגו השוויוני שהטילו ארצות-הברית, בריטניה וצרפת על הצרדים היריבים בתש"ח, ברור שהיתה מעדיפה את האפשרות השנייה. בשנים שלאחר קום המדינה ובמלחמות הבאות, בעיקר במלחמות ששת הימים ויום הכיפורים, למדה ישראל להעריך את חשיבותה של 'העוצמה השאולה', אך גם חשה על בשרה את האילוצים הכרוכים בה. במקרה של מדינה קטנה כישראל, עקרון ההיסמכות העצמית יכול להתממש באופן חלקי בלבד. הקשרים הבטחוניים עם המעצמות והאפשרות של הטלת אמברגו יהיו אפוא גם בעתיד סוגיות בעלות משמעות בטחונית מרכזית מבחינת ישראל.